

СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ КАК ОСНОВА БЫТИЯ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Стасевская О. А.

Статья посвящена осмыслению проблемы становления системы ценностей современного украинского общества, которое характеризуется ценностным нигилизмом, неопределенностью приоритетных ценностей, что является существенным препятствием экономических, политических и духовных реформаций.

Ключевые слова: *ценность, потребность, интерес, система ценностей, современное украинское общество.*

SYSTEM OF VALUES AS LIFE BASIS MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Stasevskaya O. A.

The article is devoted the comprehension of problem of becoming of the system of values of modern Ukrainian society, to what inherent the valued nihilizm, vagueness of priority values, that is the substantial obstacle of economic, political and spiritual reformations.

Key words: *value, necessity, interest, system of values, modern Ukrainian society.*

УДК 316.354:351/354

В. В. Міхеєва, кандидат історичних наук, доцент

ДОВІРА ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Проаналізовано класичні і сучасні соціологічні підходи до феномену довіри, чинники, які визначають значення цього явища як феномену соціальної реальності.

Ключові слова: *довіра, суспільство, соціальний, дія, поведінка.*

Актуальність проблеми. У сучасному українському суспільстві активно обговорюються різні аспекти соціального капіталу, зокрема рівень довіри і громадянської солідарності. Довіра є невід'ємною і важливою частиною життя людини та суспільства в цілому, що робить дослідження цього феномену досить **актуальним**.

Метою статті є аналіз довіри як феномену соціальної реальності.

Уперше термін «соціальний капітал» застосував Л. Дж. Ханіфан, розуміючи під ним солідарність і соціальні зв'язки, що існують у цій соціальній групі. У науковій літературі соціальний капітал аналізується на рівні як конкретного індивіда, так і окремої соціальної групи [1, с. 239].

У першому випадку соціальний капітал розуміється як якісна характеристика індивіда, сукупність його знань, умінь, навичок, що дозволяють йому в майбутньому одержати відчутний прибуток, тобто це деякі інвестиції, які вкладає в себе індивід, розвиваючи свою суб'єктивність.

У другому випадку соціальний капітал розуміється як активна взаємодія між людьми. Довіра і загальні цінності зв'язують членів спільностей, роблять можливою і спрощують спільну дію. Соціальні зв'язки є структурним елементом відтворення соціального капіталу. Завдяки нормам, цінностям, довірі, що підтримуються соціальними зв'язками, в суспільстві утверджуються певні зразки взаємодії. Композиція цінностей, норм, довіри, що існує в таких суспільствах, сприяє відтворенню і примноженню соціального капіталу [2, с. 100].

Виклад основного матеріалу. Довіра є однією з найважливіших категорій для низки наук, і відповідно вона як феномен здавна привертала увагу представників різних напрямів. Цей феномен досліджували у рамках філософії, етики, антропології, політичних наук, теології, психології та ін. І тільки наприкінці ХХ ст. феномен довіри став предметом дослідження соціологів, проте, незважаючи на різноманітність концептуальних типологій, це й досі не привело до створення базової соціологічної теорії довіри.

До проблеми довіри в різний час зверталися такі видатні мислителі минулого, як Дж. Локк, І. Кант, Е. Дюркгейм. Довіра розглядалася ними в контексті аналізу «договірного» початку громадських стосунків.

Сучасні уявлення про довіру базуються на концепції аномії Е. Дюркгейма і Р. Мертона, теорії раціоналізації М. Вебера, теорії соціальної дії Т. Парсонса.

Дюркгейм, аналізуючи функціональну динаміку зміни релігійних ритуалів, у результаті дійшов висновку про те, що соціальна довіра створюється за допомогою громадської моральної солідарності і загальних групових символів, що ґрунтуються скоріше на емоційній і інтуїтивній основі, ніж на раціональній [3].

Значний внесок у вивчення соціальної довіри здійснив М. Вебер [4], який довів, що протестантська Реформація була важливою тому, що вона заохочувала чесність, взаємність та довіру, які відігравали вирішальну роль у становленні західного капіталізму, а також виявив і дослідив типи довірчих стосунків: ціннісно-раціональний, традиційний, афективний та цілераціональний. За Вебером, підставами виникнення довірчих стосунків може бути ціннісно-раціональне відношення (ґрунтується на вірі у безумовну — естетичну, релі-

гійну або іншу — цінність), традиційне (ґрунтується на тривалій звичці), афективне (емоційне, зумовлене афектами) та цілераціональне, тобто формально раціональний тип стосунків, в основі якого лежить очікування певної поведінки людей і використання цього очікування як умови і засобу для досягнення своєї раціонально поставленої і продуманої мети.

Два останні види дії не є, за Вебером, соціальними діями у точному значенні слова, оскільки тут ми маємо справу з усвідомленим і покладеним в основу дії сенсом. Вебер відмічає, що наведені чотири типи не вичерпують собою всього різноманіття видів орієнтації людської поведінки, проте їх можна вважати найхарактернішими.

Якщо цілераціональна дія — це кожного разу свідоме визначення цілей і засобів, відмова від опори на попередній досвід, то саме вона може стати вираженням стану недовіри. І навпаки, ціннісно-раціональна дія з вірою в непорушну цінність якої-небудь поведінки стає формою вираження довіри [5].

На особливу увагу щодо теорії довіри заслуговує підхід американського соціолога Т. Парсонса. В його міркуваннях концепт довіри пов'язується з розв'язанням «проблеми соціального порядку». Парсонс розв'язує фундаментальну проблему соціального порядку за допомогою демонстрації того, що актори засвоюють як мотиви дії ті загальноприйняті цінності, від яких залежить соціальна єдність. При цьому особливе значення мають такі процеси інтеграції, в яких система дії включає солідарність. У цьому разі «орієнтація на колектив включає постановку питання про довіру: чи “Є ви одним з нас”? Це питання вирішується залежно від ваших настанов» [6, с. 181].

Заслуга Парсонса полягає у вимозі зімкнення психологічної теорії мотивації і соціологічної інтерпретації структуральних властивостей соціальних систем і підкресленні особливої важливості «ціннісно-погодженого», або символічного, порядку, пов'язаного з солідарністю і довірою, що відбивають функціоналістський характер його теорії. Недоліком цієї теорії, включаючи концепцію довіри, на думку Е. Гідденса, було те, що Парсонс мало уваги приділяв розгортанню ідей з приводу того, що називають сьогодні «неявним знанням», таким практичним досвідом соціальних акторів, які «частково утворюють специфіку конкретних соціальних практик, — однієї з центральних у рамках соціологічної теорії» [7, с. 26].

Парсонс розглядає «особу» як системний феномен, окремо від індивіда, і тим самим долає двозначності, пов'язані з романтичним протистоянням суб'єктивного і об'єктивного світів. За Парсонсом, «особа» — не людина, а система дій, сукупність ролей і очікувань. Ця теза відрізняється від загальноприйнятої практики розуміти під людиною, «особою» деяку унікальну індивідуальність, приховану від зовнішнього контролю і незрозумілу не тільки стороннім, а й самому собі. Згідно з ним «особа» є надіндивідуаль-

ною. Сама диференціація «особи» від інших систем дозволяє суспільству розв'язувати проблеми адаптації [8]. Парсонсівська концепція соціальної дії інтегрує економічну теорію, політичну науку та соціологію як різні підсистеми конститування нормативного зразка. Цінності багатства, влади та престижу (громадського визнання мети) стають основою нормативного порядку, оскільки об'єднують людей в співтовариство без посилення на «соціальний інстинкт».

Соціетальна самодостатність (збереження суспільством себе як системи), на думку американського соціолога, має бути забезпечена стабільним характером стосунків взаємообміну як з фізичним середовищем та іншими системами, так і з особливими стійкими стосунками особи і суспільства. «Суспільство може бути самодостатнім тільки тією мірою, в якій воно може “покластися” на те, що діяння його членів служитимуть адекватним “внеском” у його соціетальне функціонування», — пише він в книзі «Система сучасних суспільств» [9, с. 21].

Суспільство «покладається», іншими словами, «чекає» (на те очікування включає момент невизначеності, відсутність повної впевненості), що його члени сумлінно виконуватимуть свої ролі, наслідуватимуть «нормативно певні зобов'язання», в такий спосіб реалізуючи себе як членів цього суспільства. Якщо тлумачити довіру як очікування взаємності у здійсненні яких-небудь дій, то в концепції Парсонса довіра — одна з умов, що забезпечують громадську стабільність. Проблема довіри розглядається ним у рамках концепції взаємообмінів ресурсами між підсистемами суспільства. Зокрема, у взаємообмінах з підсистемою інтеграції політика обмінює зобов'язання ефективної реалізації колективних цілей на довіру соціуму. Довіра виборців виступає своєрідним кредитуванням політики.

У сучасній соціології проблему довіри досліджували Н. Луман, П. Штомпка, Ф. Фукуяма, Е. Гідденс та ін.

Гідденс виділив два види довіри: довіра до людей, яка побудована на особових зобов'язаннях (назвемо цей тип «персоніфікованим») — базисна, і довіра до абстрактних систем («анонімних інших»), що припускає безособистісні зобов'язання. Він вказав на те, що соціально-психологічний фундамент базисної довіри формується в перші роки життя людини, коли в процесі її взаємовідносин з найближчим оточенням вона уперше вчиться довіряти. В останньому випадку довіра виступає як спосіб відновлення інтимності життєвого простору завдяки «почуттю онтологічної безпеки» [7, с. 18] під тиском різноманітних небезпек, ризиків і невизначеностей навколишнього світу. «Базисна довіра» відтворюється структурами життєвого світу, що дозволяє зберегти стабільність та безпеку взаємозв'язків індивіда і довкілля на рівні задоволення в індивіда «потреби в надійності» в ході повсякденної ді-

яльності [7, с. 18]. Для Гідденса абсолютна довіра — це зв'язок віри і упевненості, яка ґрунтується на знанні.

Під абстрактними системами розуміються символічні знаки (наприклад, гроші як інструмент обміну, засобу політичної легітимації) та експертні системи — системи технічного виконання або професійної експертизи, що організують наше матеріальне і соціальне оточення. Останній тип довіри, на думку соціолога, формується в сучасну епоху. Йдучи за логікою міркування Гідденса, встановлюємо, що поле довіри охоплює не тільки міжособові стосунки, а й політичні, економічні стосунки, поширюється на інститути і організації, символічну систему і соціальний порядок у цілому. Так, можна довіряти принципам демократії, уряду, державному страхуванню, національній валюті, науковому і професійному знанню. Сам британський соціолог відводить різні функції різним видам довіри. Саме довіра до абстрактних систем виконує найважливішу функцію в суспільстві «пізнього модерну» — забезпечує відчуття надійності повсякденних стосунків. Персоніфікована ж довіра розуміється ним як співпраця, взаємна відповідальність та упевненість у чесності іншого. Інакше кажучи, через механізм довіри мінімізується загроза «втрати особистого сенсу» [10, с. 102].

Солідаризуючись з цим твердженням відомого соціолога, розглядатимемо довіру в контексті задоволення таких базових людських потреб, як потреба в самоактуалізації, потреба в стійких стосунках дружби, потреба в повазі і гідності, потреба в ідентичності (належності до якої-небудь спільності). Відмітимо, що і персоніфіковані різновиди довіри, так само як і неперсоніфіковані, покликані надати буденному життю стабільного і надійного характеру. Практика засвідчує, що довіра до абстрактних систем не може замінити значущість для людини персоніфікованої довіри, побудованої на почутті солідарності, симпатії та дружби. Більш того, коли суспільство стикається з «синдромом недовіри» (термін польського соціолога П. Штомпки) до політичного режиму, економічної і громадської систем у цілому (подібна ситуація спостерігається практично на усьому посткомуністичному просторі), альтернативним виходом для людини стає довіра у рамках товариських стосунків і примордіальних (первинних) соціальних груп: родини, етносу, релігійної спільності та ін. У той же час, доповнюючи один одного і вплітаючись у культуру суспільства і особи, персоніфікована і неперсоніфікована довіри утворюють нову якість — базову довіру. Штомпка визначає довіру як культурний ресурс, що сприяє реалізації потенціалу дії [11]. Довіру він розглядає як інструмент переходу в невідоме майбутнє. Штомпка звертає увагу на різні явища і феномени, що супроводжують процес довіри, а також описує деякі її функції. Він виділяє три способи орієнтації на дії іншого: надію, упевненість та довіру. Перший і другий способи безпосередньо пов'язані з виявами віри.

Згідно з цим дослідником надія — це пасивне, нерациональне почуття того, що все обернеться до кращого. Довіра ж — третій тип орієнтації, що принципово відрізняється від надії і упевненості тим, що довіра вкорінена в дискурсі агента — це активна участь і орієнтація на майбутнє. Таким чином, довіра на відміну від надії і упевненості більшою мірою орієнтована на іншого індивіда і майбутнє, а також містить більш виражені когнітивний і поведінковий компоненти.

Серед сучасних дослідників, які розглядають проблеми довіри через вказівку на роль культурного коду, що управляє, суспільства, цінностей, що розділяються, слід відмітити американського філософа Ф. Фукуяму, який вважає, що довіра ґрунтується на етичних цінностях, котрі розділяють представників певної групи або суспільства. У таких співтовариствах немає необхідності створювати механізм широкого договірної і правового регулювання стосунків. У них існує морально-моральний консенсус як основа взаємної довіри. Довіра як відношення формується в процесі засвоєння загальних для групи цінностей і норм поведінки. Ф. Фукуяма виділяє три напрями соціалізації, внаслідок дії яких виникають різні форми організації в економічній і політичній сферах. Перший ґрунтується на родинних і споріднених узах, тут довіра обмежена рамками родинної організації; другий — на добровільному об'єднанні, незалежному від спорідненості, тут цементуючим чинником є норми, що розділяються членами організації; третій — на інтегруючій діяльності держави. Саме другий тип організації базується на довірі. З цією формою Фукуяма пов'язує перспективи економічного зростання та процвітання суспільства і держави. Отже, відповідно до поглядів Фукуями довіра ґрунтується на додержанні етичних принципів і норм, що існують у суспільстві. Культурні характеристики довіри визначають «соціальний капітал» як міру людської здатності працювати разом заради спільної мети, об'єднуватися за межами родини і без допомоги держави.

Н. Луман розрізняє «упевненість» та «довіру», розглядаючи їх як самостійні соціальні феномени. «Упевненість» він тлумачить як очікування стабільності функціонування соціальних систем, а «довіру» — як очікування благонадійної поведінки потенційного партнера в конкретній ситуації взаємодії у так званих особистих (психологічних) системах.

«Упевненість» виникає у тому разі, коли у індивіда відсутні альтернативні стратегії дії в обставинах, що склалися, а якщо ж він обирає один із можливих варіантів, то в цьому випадку має місце «довіра»: «Якщо у вас немає альтернатив, ви перебуваєте в ситуації упевненості. Якщо ви обираєте одну дію, віддаючи перевагу їй над іншими, усупереч можливості бути розчарованим у діях інших, ви визначаєте ситуацію як ситуацію довіри», — писав Луман у книзі «Довіра і влада» [12, с. 99].

«Упевненість» та «довіра» також розрізняються між собою і за походженням: «упевненість» — продукт соціалізації індивіда (засвоєні ним знання про правила функціонування різних соціальних систем), а «довіра» є ситуативною, може виникати несподівано і часто бути навіть раціонально необгрунтованою.

Луман проводить принципову відмінність між поняттями «системна довіра» (що розуміється в емпіричних опитуваннях як упевненість) і «особова довіра» (що розуміється як просто довіра). Критерій розрізнення упевненості і довіри пов'язаний, на його думку, залежно від «здатності індивіда розрізнити небезпеки та ризики» [13, с. 100]. Така здатність спричинена мірою його рефлексії з приводу наявності альтернативних стратегій дії в обставинах, що склалися. Якщо упевненість характерна більшою мірою для взаємодій індивіда і функціональних систем (економіка і/або політика), то довіра потрібніша, по Луману, в ситуаціях формування, підтримки та супроводу міжособових стосунків індивідів [13, с. 102].

Важливим моментом є описаний Луманом характер взаємозв'язку упевненості і довіри, коли кожен із механізмів може виступати базисом для формування іншого. Відмітимо, що руйнування упевненості не приводить до втрати довіри. Луман вважає, що недолік упевненості може спричинити зростання почуття відчуженості і «самоти індивіда в малих колах», і як наслідок — поширення інтолерантних настанов, тоді як недолік довіри може просто позбавити індивіда здатності діяти.

Висновки. Довіра є складним феноменом і разом з тим одним із найважливіших чинників, що визначає характер не тільки міжособистих, а й в цілому усіх соціальних стосунків. Концепція довіри співвідноситься з поняттям соціального капіталу. Вона безпосередньо «вплетена» в механізм, що забезпечує інтеграцію і стабільність суспільства. Безумовно, проблема довіри, її зміцнення є актуальною для будь-якого суспільства. Дослідження цих та інших проблем, пов'язаних з феноменом довіри, дасть змогу зрозуміти механізми життєдіяльності суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М. : Медиум, 1995. — 325 с.
2. Демкив О. Социальный капитал: теоретические основания исследования и операционные параметры / О. Демкив // Социология: теория, метод, маркетинг. — 2004. — №4. — С. 99–111.
3. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения / Э. Дюркгейм // Социол. исслед. — 1991. — №2. — С. 106–114.

4. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избр. произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 61–272; Він же. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.; Він же. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социол. исслед. – 1994. – № 5. – С. 147–156.
5. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 628–629.
6. Полтерович В. М. Стратегия модернизации российской экономики / В. М. Полтерович. – М. : Алетейя, 2010. – 424 с.
7. Гриценко А. А. Внутренняя структура доверия / А. А. Гриценко // Эконом. теория. – 2010. – № 3. – С. 20–26.
8. Батыгин Г. С. Структурный функционализм Т. Парсонса / Г. С. Батыгин // Вестн. РУДН. Серия: Социология. – 2003. – № 4–5. – С. 6–34.
9. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
10. Giddens A. The consequences of modernity / A. Giddens. – Stanford : Stanford univ. press, 1990. – 186 p.
11. Штомпка П. Довіра – основа суспільства / П. Штомпка. – М. : Логос, 2012. – 448 с.
12. Luhmann N. Trust and power / N. Luhmann. – N. Y. : J. Wiley, 1979. – 228 p.
13. Reina D. S. The truth about trust and betrayal / D. S. Reina, M. L. Reina // Associations now. – 2006. – April. – P. 98–108.

ДОВЕРИЕ КАК ФЕНОМЕН СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Михеева В. В.

Проанализированы классические и современные социологические подходы к феномену доверия, факторы, которые определяют значение этого явления как феномена социальной реальности.

Ключевые слова: доверие, общество, социальный, действие, поведение.

TRUST AS A PHENOMENON OF SOCIAL REALITY

Mikheeva V. V.

An author analyses the classic and modern sociological approaches as to the phenomenon of trust. Factors which determine the meaning of this phenomenon.

Key words: trust, society, social, action, conduct.

